

İbnu'l-Ekfâni'nin *İkmâlu's-siyâse* *fî ilmi'l-firâse* adlı eseri

Özet

Bu çalışmada İbnu'l-Ekfâni'nin (öl. 749/1348) hayatı ve eserleri kısaca tanıtıldıktan sonra, "İlm-i firâset" sahasındaki henüz neşredilmemiş *İk-*

mâlu's-siyâse fî ilmi'l-firâse adlı yazma eseri incelenecek, yer yer tercümesi verilecek ve değerlendirmesi yapılacaktır.

Hayatı ve Eserleri

Çalışmanın asıl hedefi "yazma tanıtımı" olduğundan, burada, İbnu'l-Ekfâni'nin hayatı ve eserlerine geniş yer verilmeyecek; sâdece, başka kaynaklara gitmeye ihtiyaç duymaksızın, yazar ve eserleri hakkında genel bir kanâat edinebilecek ölçüde bilgi sunulacaktır.

Tam adı Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Burhâniddin İbrâhim b. Sâid el-Ensârî es-Sincârî el-Mısırî es-Sehâvî olan ve İbnu'l-Ekfâni diye tanınan müellif, Musul'un batısında bulunan Sincâr şehrinde doğdu; ancak hayatının büyük bir kısmını Mısır'da geçirdi ve burada öldü. Musul'daki hayatı, Mısır'a nasıl ve ne zaman geldiği ile ilk tahsili hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Mısır'a geldikten sonra başta İbn Seyyidi'n-Nas olmak üzere dönemin ileri gelen ulemasından ilim tahsil etti. Tabib olarak yüksek tabaka nezdinde itibar kazandı ve Bimâristân-i Mansûrî'nin idâresini üstlendi. Kendisi de, başta meşhur tarihçi Salâhuddîn es-Safedî olmak üzere pek çok öğrenci yetiştirdi. İbnu'l-Ekfâni 23 Şevval 749/1348 tarihinde Mısır'da vebadan vefat etti.¹

¹ İbnu'l-Ekfâni'nin hayatı ve eserleri için bkz: Salâhuddîn es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, II, s. 25-27 (rakam:275), Weisbaden 1974; aynı mlf., *A'yânu'n-nasr ve a'vânu'n-nasr*, Atf Efendi, nr.1809; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine*, III, s. 279-280 (nr.3264); eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, II, s. 79; C. Brockelmann, *GAL*, II, 137 [s. 171]; *Suppl.* II, s. 169-170; Ahmed İsa, *Mu'cemu'l-etibbâ*, Beyrut 1361/1942, s. 354-357; J.J. Witkam, "İbn el-Akfani (d.749/1348) and his bibliography of the sciences", *Manuscripts of the Middle East*, II, Leiden 1987, s. 37-41; aynı mlf., "İbn el-Akfâni", *EI2 Suppl.* (İngilizce), s. 381; aynı mlf., *İrşâd el-kâsîd ilâ esnâ el-mekâsîd*, Leiden 1898, "Giriş", s. 11-170; İhsan Fazlıoğlu, "İbnu'l-Ekfâni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXI, s. 22-24.

İbnu'l-Ekfâni'nin hayatı hakkında malûmât veren klasik kaynaklar, onu ilmî ve amelî kültürünün genişliğiyle tavsif ederler. Nitekim klasik kaynaklarda felsefe, tıp, edebiyât ve tarih gibi ilmî, madenler, âlet yapımı, köle alım satımı ve hat gibi amelî alanlarda geniş bilgisinin olduğu kaydedilir. Ancak öğrencisi es-Safedî, İbnu'l-Ekfâni'nin özellikle astronomi, hende-se ve hesap gibi riyâzî ilimlerde otorite olduğunu, bu sahalardaki düşüncelerini son derece fasîh ve mücez ibârelerle ifâde ettiğini bildirmekte ve hocasının öğretme yeteneğini övmektedir.²

İbnu'l-Ekfâni'nin tıp, hesap, hey'et, firâset, mantık ve tefsir gibi çeşitli alanlarda otuzun üzerinde eseri vardır. Eserlerinin bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca, klasik gelenekte, bir çok eser onun olmadığı halde, ilmî saygınlığından istifâde maksadıyla, ona nisbet edilmiştir.³ İbnu'l-Ekfâni'nin eserlerinin çoğu, genel olarak, kendisinden önceki birikimi ihâta eden, derleme ile kendi şahsî tecrübelerini içeren çalışmalardır. Özellikle *Keşfu'r-reyn fî emrâdi'l-'ayn*, *Ğunyetu'l-lebîb inde ğaybeti't-tabîb* ve *Nihâyetu'l-kasd fî sinâati'l-fasd* adlı tıp sahasındaki eserleri ile *Nuhebu'z-zehâir fî marifeti'l-cevâbir* isimli değerli madenler konusundaki kitabı bu çalışmaların en tanınmışlarıdır. Ancak müellifin ilmî kariyerinin en verimli, şöhretinin en yaygın, tesirinin de en sürekli olduğu saha, ilimler sınıflandırması (tasnîf-i ulûm) sahası olmuştur. Bu alanda telif ettiği *İrşâdu'l-kâsûd ilâ esnâ'l-mekâsûd* adlı eseri, aynı zamanda, küçük bir İslâm ilimler tarihi “ansiklopedisi” olarak görülebilir. Altmış ilmin incelendiği bu eser İslâm ilim geleneği hakkında çizilmiş bir “harita” niteliğindedir.

Eserin Nüshaları ve İncelenen Nüshanın Tavsîfi

İbnu'l-Ekfâni'nin çalışmanın konusu olan firâset ilmindeki eseri *İkmâlu's-siyâse fî ilmi'l-firâse*'nin şimdiye kadar Dünya Yazma Kütüphanelerinde dört yazma nüshası tespit edilebilmiştir:

1. Süleymâniye Kütüphânesi, Ayasofya Bölümü, nr. 3782. Eser ile müellifin ismini zikreden Bağdâdlı İsmâil Paşa, Ayasofya nüshasını gördüğünü îmâ eder⁴.
2. Medîne Arif Hikmet Kütüphânesi⁵, nr. 23. Nüshayı ilk olarak J. J. Witkam zikreder⁶.
3. Paris, Bibliotheque Nationale Arab. nr. 2762. *Esâs el-riyâse fî ilm el-firâse* adıyla kayıtlı olan nüshanın tavsîfini J.J. Witkam, İbnu'l-Ekfâni'nin *İrşâd*'i üzerindeki çalışmasında vermiştir⁷.

2 es-Safedî, *el-Vâfi*, s. 25-26; ayrıca bkz. *A'yân*.

3 İbnu'l-Ekfâni'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Witkam, *İrşâd*, “Giriş”, s. 47-108.

4 Bağdâdlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyl alâ keşfi'z-zunûn an esâmî'l-kutub ve'l-funûn*, I, s. 117.

5 Bu kütüphane, Riyâd'da kurulan Merkezu'l-Melik el-Faysal'ın dâhilinde bulunan Kütüphanenin yazmalar bölümüne taşınmıştır.

6 Witkam, *İrşâd*, “Giriş”, s. 72.

7 Witkam, *İrşâd*, “Giriş”, s. 72-74.

4. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazîne nr. 556, 66 yaprak, 12 str.⁸ Paris nüshasıyla aynı adı taşıyan bu nüsha şimdiye kadar başta J.J. Witkam olmak üzere diğer araştırmacıların dikkatini çekmemiştir.

Bu çalışmada incelenen Süleymâniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü 3782 numarada kayıtlı olan nüsha 33 yapraktan (1b-33b) mürekkeptir. Kapaklı bir deri cildin sardığı 16x11 cm. boyutlarındaki eserin her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Yer yer harekeli olan metin nesih yazıyla kaleme alınmıştır. Nüshanın zahriyesinde eserin ve müellifin “tam ismi”, Sultân I. Mahmûd’un vakıf mührü ile Haremeyn Vakıflar müfettişi Ahmed Şeyh-zâde’nin vakıf kaydı ve mührü yer alır. Nüshada ayrıca eserin bitiminden hemen sonra yaprak 34a’da İmâm-i A`zam Ebû Hanîfe’nin “soy çizelgesi” verilmiştir. Nüshanın istinsah kaydı mevcut değildir.

Eserin Bölümlenmesi

Eser, dibâce, bir mukaddime, onsekiz fasıl ve bir hâtimedden müteşekkildir. İbnu'l-Ekfânî dibâce’de (yaprak 1b-2a), besmele, hamdele ve salveleden sonra insanın tab‘an medenî olduğunu vurgular ve insanın niçin firâset ilmine ihtiyaç duyduğunu açıklar. Mukaddime’de (yaprak 2a-8b) firâset ilminin küllî özelliklerini inceleyen müellif, fasıllarda “baş’tan ayak’a” kadar bütün organların vasıflarını tek tek ele alır. Buna göre; 1. Fasıl: Baş (yaprak 8b-9a); 2. Fasıl: Saçlar (yaprak 9a-10a); 3. Fasıl: Kaşlar (yaprak 10a-11a); 4. Fasıl: Gözler (yaprak 11a-14b); 5. Fasıl: Ahdn (yaprak 14b-15a); 6. Fasıl: Kulaklar (yaprak 15a-15b); 7. Fasıl: Burun (yaprak 15b-17a); 8. Fasıl: Ağız, dudak ve dişler (yaprak 17a-18a); 9. Fasıl: Sakal (yaprak 18a-18b); 10. Fasıl: Yüz (yaprak 18b-20a); 11. Fasıl: Boyun (yaprak 20a-20b); 12. Fasıl: Omuzlar (yaprak 20b-21b); 13. Fasıl: Sırt (yaprak 21b-22a); 14. Fasıl: Pazu, dirsek ve ön kollar (yaprak 22a-23a); 15. Fasıl: Avuç, parmak ve tırnaklar (yaprak 23a-24a); 16. Fasıl: Göğüs, meme ve karnn (yaprak 24a-25a); 17. Fasıl: Baldır, kıç ve kalça (yaprak 25a-26a); 18. Fasıl: Üreme organları (yaprak 26a-27a); 19. Fasıl: Ses, kahkaha ve gülme (yaprak 27a-27b). İbnu'l-Ekfânî, hâtimeyi de milletlerin (yaprak 28a-28b) ve hayvanların (yaprak 28b-32b) ahlâkî özelliklerine tahsîs eder.

Eserin Muhtevası (kısa çevirilerle beraber):

Müellif dibâce’de insanın “medenî” tab‘ına vurgu yapar;

[اب-12] ... فلما كان الإنسان مدنيا بالطبع -أي يحتاج في سائر أحواله إلى معاونة كثيرة من أبناء نوعه لكثرة مهماته - ، وذلك إنما يتم بالتمدن الاجتماعي على المصالح سواء كان في بناء أو [؟] أو غير ذلك. فهو مضطر إلى مخالطة أشخاص كثيرة من البشر ينتفع بهم بقدر حاجته وينفعهم بقدر طاقته.

8 F.E. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu*, c. III, nr. 7480 [s. 900].

“İnsan tab‘an medenidir [el-insân medeniyyun bi’t-tab‘]; yani insan, yapması gereken işlerin çokluğundan bir çok durumda kendi nevinden kişilerle yardımlaşmaya ihtiyaç duyar. Bu da ancak, işler (zarûretler) [mesâlih] hususunda toplumsal yardımlaşmayla [bi’t-temeddun el-ictimâî] mümkün olur. <Zîra> kişi, insanlarla karışarak ihtiyâcı oranında onlardan faydalanma ve gücü oranında onlara faydalı olmaya mecburdur.”

Ardından bu tab‘la ilişkilendirerek firâset ilmini açıklar;

والإنسان مما أفيض إليه من هداية العقل قادر على إظهار محاسن غير ما تقتضيه طبعه بل بالتطبع وإخفاء مساوئ في حيلته بالتصنع ؛ فدعت الحاجة إلى مسبار غير به [؟] الأشخاص الشرير [؟] ، يطلع به المستبصر على الأحوال المكتومة عنه في مادي النظر ، فيكون على بصيرة من أمر من صحبه من رفیق وزوج ومملوك وغير ذلك. وهذا المسبار هو المعبر عنه بعلم الفراسة ، وهو الاستدلال بالخلق الظاهر على الخلق الباطن.

“İnsan, aklın hidâyetinden kendisine feyz edilenle tab‘ının gerektirdiğinin dışında iyilikler [mehâsin] göstermeye, hatta yapmacık bir tab‘a bürünmeye [et-tetabbu‘] ve yapmacıklıkla [bi’t-tesannu‘] hilesindeki kötülükleri gizlemeye kâdirdir. Bu durum, kötü kişileri tespit eden bir sondayı [misbâr] gerektirir; <öyle ki> çıplak gözle görülemeyen haller üzerinde düşünen kişi yalnızca onunla görülebilir. Bu sâyede insan, arkadaş, eş, köle gibi etrafında bulunan kişilerin durumlarını bilebilir. İşte *ilm-i firâset diye ta‘bir edilen bu “sonda”, zâhirî ahlâk [el-hulku’z-zâhir] vâsıtasıyla bâtınî ahlâk’a [el-hulku’l-bâtın] istidlâl etme işidir.*”

Bu gerekçeyle müellif, bu sahada, “muhtasar” bir eser kalem aldığı, eserine bu ilmin muteber olan kısmını derc ettiğini, eseri de bir mukaddime ve fasıllara göre düzenlediğini belirtir.

Mukaddime’de İbnu’l-Ekfânî, eserinin nazarî altyapısını oluşturur; bu ilmin ahvâlini, dallanıp budaklanan usûlünü ve buna yakın öteki ilimleri inceler. Öncelikle, firâseti ikinci bir defa şöyle tanımlar;

[١٢] /.../ فكانت الفراسة عبارة عن اختلاس معرفة الأخلاق بهذا العلم ؛ وتقدير هذا العلم أن أخلاق النفس تابعة لمزاج البدن ، كما بينه الحكماء ، ولما نرى من تغير الهيئات البدنية عند الحوادث النفسانية كهيئة الغضبان أو الخائف مثلا أو غيرهما.

“Firâset, bu ilimle ahlâkın (huyları) bilgisini “sinsice” elde etmekten ibârettir. Bu ilmin zemini, hukemânın da açıkladığı gibi, nefsin ahlâkının bedenini mizâcına ve bedenî hey‘etin nefsi hadiseler sonucunda, kızan, korkan vb. kimselerin heyetlerinde olduğu gibi, müşâhede ettiğimiz değişikliğe bağlıdır.”

İbnu'l-Ekfânî, âyet ve hadislerle ilm-i firâsetin meşrûiyetini temin ettikten sonra usûlüne geçmekte ve bu ilmin usûlünü ilm-i tabî'î'den, furû'unu ise tecrübeden aldığı belirtmektedir. İnsanların bâtinî ahlâkını bilmeyi, mu'tedil olan ya da olmayan mizâçlardan her birisinin alâmetlerini bilmeye; her mizâcın bilgisini de organlarının hey'et, biçim ve durumlarının zorunlu kıldığı şeyleri bilmeye bağlar [2b]. Bu noktadan hareketle ahlâkı tasnife tabi tutan müellif, hangi tür ahlâk üzerinde istidlâl edilebileceğini ele alır;

[۲ب-۱۳] واعلم أن الأخلاق منها طبيعية صادرة عن الجبلية الأصلية ، وهي التي يمكن أن يستدل عليها وبها ؛ ومنها غير طبيعية بل حادثة عن رياضة العقل أو تأديب الشرع ، وهذه لا يمكن الاستدلال عليها ولا بها ، لأنها مستندة إلى أمر خارج عن المزاج وأحواله. وإنما القسم الأول هو الذي الكلام فيه.

“Bil ki ahlâk <ya> aslı cibilliyet'ten [yaradılıştan, fitrattan] sâdır olan tabî'î ahlâktır, ki onun üzerinde ve onunla istidlâl mümkün-dür, <ya da> akli ri'yâzet ve şer'î te'dîbden oluşan gayr-i tabî'î ahlâktır, ki onun üzerinde ve onunla istidlâl mümkün değildir. Çünkü gayr-i tabî'î ahlâk, mizâc ile hallerinin dışındaki bir duruma dayanır. Bunlardan üzerinde konuşulması gereken sadece birinci kısımdır.”

Müellif akabinde bu kâideyi destekler örnekler getirmektedir. Örnek olarak, insanın kızmadan önceki hey'eti ile kızgınlık anındaki hey'eti veya korkmadan önceki şekli ile korku anındaki şekli arasında önemli ve gözle görülür farklar mevcuttur. Bu tespitten hareketle şöyle bir istidlâl yapılabilir: Aslı simâsı, kızgın kişinin simâsına benzeyen kişi huysuz (asabi) olur. İbnu'l-Ekfânî'ye göre, sesin durumu da simâ'nın hey'eti hakkında söylenenlere benzer. Örnek olarak, ses de kızgınlık ve korku gibi hallerde farklı tonlara bürünür. Daha sonra kadın ve erkek mizâcına, oradan da ahlâk-ları arasındaki farklılara geçen müellif, özetle, erkek mizâcının kadına oranla daha mükemmel ve daha olgun olduğu üzerinde durur (3b-4a).

İbnu'l-Ekfânî'ye göre nasıl ki her kişinin kendisine mahsûs bir mizâcı vardır, aynı şekilde her milletin kendisine mahsus “özel” bir mizâcı bulunur. Nitekim;

[۱۴] واعلم أن لكل طائفة من الطوائف مزاجا خاصا يقتضي أخلاقا بعينها ، تكثر وجودها في تلك الطائفة سواء كانت من سكان المدن كالهند والصين والفرس والروم ، ومن سكان البراري كالترك والعرب والأكراد.

“Bil ki her tâifenin, ona uygun bir ahlâkı icap ettiren kendisine has bir mizâcı vardır. Bu durum, ister Hind, Çin, Fars ve Rum gibi şe-

hirli bir topluluk, isterse Türk, Arap ve Kürt gibi bozkırlı bir topluluk olsun değişmez.”

İbnu'l-Ekfânî, daha sonra, hayvanlardaki mizâcı ele alır ve hayvanların hareketlerinin kendi fitrî mizâçlarına bağlı olarak ortaya çıktığı sonucuna varır. Çünkü hayvanları “güzel” veya “kötü” şeyi yapmaya yönlendiren bir akılları yoktur [4a-4b].

İlm-i firâset çerçevesinde elde edilen bilginin değeri nedir? İbnu'l-Ekfânî bu soruya “delâlet” anlayışı çerçevesinde bir örnekle cevap verir;

[٤ب-١٥] وإذا علمنا حصول خلق في الباطن أمكننا أن نستدل محصوله على خلق آخر في الباطن أيضا لصدور ذلك الخلقين عن مزاج واحد . إذا علمنا في الإنسان سرعة الغضب قضينا عليه بأنه لا يكون تام الفكرة ، لأن سرعة الغضب تدل على سخونة مزاج الدماغ ، وذلك مانع من تمام الفكرة. ويجب أن تعلم أن هذه الدلائل ظنية لا قطعية .

“Aynı mizâçtan sâdır olduğundan bâtında bir huyun husûle gelişini bildiğimizde mahsûlüyle batındaki başka bir huya istidlâl edebiliriz. <Örnek olarak>, insandaki âni kızma’yı bildiğimizde onun olgun düşünceli olmadığına hükmederiz. Çünkü âni kızma dimağdaki mizâcın sıcaklığına delalet eder; bu da düşüncenin olgun olmasına engeldir. <Ancak> bütün bu delâletlerin “kat’î” değil “zannî” olduğunu bilmelisin.”

Delâletleri zanna dayanan böyle bir ilimle iştiğal eden bir insanın sahip olması gereken “hâs” özellikleri İbnu'l-Ekfânî şöyle sıralar;

ويجب أن يكون المعنى بهذا العلم ذكي الحواس قادرا على استنباط صور المحسوسات ومثلها
ليمكنه المقابلة بين المتشابهات وتمييز المشتركات منها والمختصة ؛ ويجب عليه أيضا التمييز
بين المتعارضات من الأدلة وترجيحاتها إما بكثرة الأدلة من جانب وقتلتها من جانب وإما
بالمحل ، وذلك أنه إذا دلنا عظم الرأس وحمرة العين على الشجاعة دلنا ضيق الصدر وضعف
الكتفين على الجبن ، قضينا به لأن الصدر أخص ما لدلالة على الشجاعة لاشتماله على القلب
الذي هو مبدأ وهيئة.

“Bu ilimle uğraşan kişi, müteşâbihler arasında karşılaştırma, ortak veya özel durumlar arasında ayırım yapabilmek için mahsûsâtın suretlerinin ya da benzerlerinin asıllarını bulmaya kâdir ve güçlü du-yulara sahip olması gerekir. Aynı şekilde bu kişinin, ya delillerin çokluğu ve azlığı yahut illetiyle karşı deliller arasında ayırım ya da tercîh yapması gerekir. <Örnek olarak> başın büyüklüğü ve gözün kızarıklığı cesarete delâlet ediyorsa göğsün darlığı ve omuzların zayıflığı da korkaklığa delâlet eder. Bu yargıya vardık, çünkü göğüs mebd’ ve hey’et olan kalbi de içine aldığından cesarete delâlet etmesi için daha özel bir şeydir.”

Soğuk, sıcak, kuru ve nemli mizâcların özelliklerini [5a-5b] ele alan İbnu'l-Ekfânî, akabinde ilm-i firâset'e benzeyen, ona yakın duran bazı ilimler üzerinde durur [6a]. Ona göre bu ilimler yedi tanedir: 1. *en-Nazar fi'ş-şâmât ve'l-hayalân*: İnsandaki ben v.b. şeylere bakıp onun iç dünyasını keşfeder. Bu “keşf” kıyâsî değil tecrübîdir [6a-6b]; 2. *en-Nazar fi'l-âsâr*: Kişinin el, yüz ve ayak hatlarına bakıp huyunu ve şahsiyetini anlamaya çalışır [6b]; 3. *en-Nazar fi'ektâfi'l-ganem*: Koyunun kürek kemiğine bakılıp savaş, barış, kıtlık ve bolluk konusunda sonuç çıkarılır [6b-7a]. İbnu'l-Ekfânî'ye göre Türklerin çoğu melikler arasında vukû bulan savaş, barış vb. konulara bu kemiklerin şekilleriyle istidlâl ederler. 4. *en-Nazar fi' mekâdîri esâbi'i'l-yed ve's-sâid*: Parmak ve kolun dirseğe kadar olan bölümün miktarına bakılır [7a-7b]; 5. *en-Nazar fi'l-kıyâfe*: İnsanların organlarına ve bunlar arasındaki oranlara bakıp karakterlerini tesbit eder. Mesela iki kişi arasındaki benzerliğe bakıp aralarında nesep bağı olup olmadığı belirlenebilir [7b-8a]; 6. *en-Nazar fi' enbâti'l-miyâh*: Toprağın nemine, üzerindeki bitki örtüsü ve hayvan türlerine bakarak yeraltı sularını tesbit eder [8a-8b]; 7. *el-İstidlâl bi'l-âsâri'l-ulviyye*: Astroloji [8b].

Mukaddime'nin sonunda İbnu'l-Ekfânî eserini telif ederken faydalandığı ilm-i firâset sahasındaki bilginlerin isimlerini şu şekilde verir: Aristoteles, Polemon, Hipokrat, Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî, İmam Fahrüddin b. el-Hatib er-Râzî, İmam Şâfiî, Şeyh Muhyiddin el-Arabi [8b].

İlm-i firâset'in küllî özelliklerini mukaddime'de bu şekilde inceleyen İbnu'l-Ekfânî, daha sonra, fasıllarda “baş”tan başlayarak bütün organların delâletlerini faydalandığı bilginlere ve kendi şahsî kanaatlerine dayanarak kaydeder. Birinci fasılda başı incelemesinin sebebini şu şekilde verir: Baş, kendisine âit fonksiyonunun yanında bütün diğer duyuların da toplayıcısıdır. Müellifin bu fasıllardaki üslubunu göstermek için “Saçlar Fasılları”ndan bir örnek yeterli olacaktır:

وقال الإمام فخر الدين <الرازي>: إن كثرة الشعر على الكتفين والرقبة تدل على سوء الفهم والوجود. وقال أفلمون و«أبو بكر ذكريا» الرازي : الشعر الأحمر الباري اللون دال على سوء الخلق ورداءة الطبع.

İmâm Fahrüddin <er-Râzî> der ki: “Omuzlarda ve boyundaki çok kıl kötü anlayış ve cömertliğe delâlet eder”. Polemon ve <Ebû Bekir Zekeriyya> er-Râzî der ki: “Parlak kırmızı renkli saç ise kötü huy ve tab‘a delâlet eder.” Bütün diğer fasıllar bu minval üzere gider [8b-27b]. Bütün organların delâletlerini sıralayan İbnu'l-Ekfânî, bu durumların erkeklerin organlarıyla ilgili olarak incelendiğini, kadınlara ilişkin durumların ise “İlm-i bâh”la ilgili kitaplarda mevcut olduğunu; ancak zaman elverirse bu hususta da müstakil bir eser kaleme almayı düşündüğünü belirtir [27b].

Hâtîme'de İbnu'l-Ekfânî, yedi büyük millet dediği Çin, Hind, Fars, Rûm, Türk, Arap ve Kürtlerin ahlâkını tavsîf eder. Buna göre;

[٢٨-٢٨ب] الخاتمة في ذكر ما أخرناه من أخلاق الأمم والحيوانات. والأمم الكبار من الطوائف سبع : الصين والهند والفرس والروم والترك والعرب والأكراد. فأما الصين : فالمشهور من أخلاق أهلها : الفطنة وجودة الحفظ وإتقان أعمال اليد والمكر والكذب والشح والجفاء وغلط الطبع وشدة الحرص وحب المودعة والتكبر على الطوائف. وأما الهند : فالمشهور من أخلاق أهلها : غلبة الجهل والغدر والكذب وسوء الأخلاق والشجاعة ، يسهل عليهم هلاك أنفسهم بأيديهم ، ويندر فيهم الحكمة. وأما الفرس : فالمشهور من أخلاقهم : حسن السياسة وجودة الرأي وحب [٩]/ [٩]// والرياسة والطرب وقوة الأبدان والأنفس والشح والهمم [٩] ومحبة الأحداث والاحتقار عن سواهم. وأما الروم : فالمشهور من أخلاقهم : ثبات الرأي والصفاء والوفاء والصلف والحيز وحب جمع المال والشح والغفلة وقلة الغيرة والتعمق في الأفكار وإلى حكمتهم المشخص [٩]. وأما الترك : فالمشهور من أخلاقهم : الشجاعة والبخيل [٩] والصبر وثبات العزائم والعذر وقلة الغيرة وقلة المبالاة بالأمور العادية وتقويض تدبير المنزل إلى النساء والخضوع عند الحاجة والترفع عند القدرة. وأما العرب : فالمشهور عن أخلاقهم : الطيش والغفلة والشجاعة والكرم والوفاء والصبر وضعف الرأي واضطرابه وغلط الطبع وحب الفتك وإراقة الدم وسرعة الفهم والحفظ. وأما الأكراد : فالمشهور من أخلاقهم : الغدر والفساد واضطراب العقول والصبر على البلاء والشجاعة والكرم والوفاء وشدة الأنفة من العار والإقدام على المكاره والخيانة ؛ ومنهم عبد وحفاة [٩]. وهذه الأخلاق المنسوبة إلى هذه الطوائف إنما هو بحسب الأغلب ولكن في كل طائفة الخير والشر وفيها العاقل والجاهل والكريم والبخيل والشجاع والجبان والعاقل والجانر والغفيل والذني النفس والمعجب والمتواضع.

“Çin’e gelince; insanı, kıvrak zekası, güçlü hâfızası, el işlerindeki mehâreti, hilekârlığı, yalancılığı, pintiliği ve abes işlerdeki ustalığı; kabalığı, açgözlülüğü, mevdûâtı sevmesi ve diğer milletlere karşı büyüklük taslamasıyla ünlüdür. Hind’e gelince; insanı, ileri seviyede cehâlet, hile, yalan, kötü ahlâk ve cesâretiyle meşhurdur. Kendilerini kolayca kendi elleriyle helak edebilirler. Onlarda hikmet nâdirdir. Farslar’a gelince; onlar iyi siyâset, isâbetli görüş, baş olma sevdâsı, eğlence, beden ve nefis kuvveti, pintilik, heveskârlık ve kendi dışındakileri küçük görmeye meşhurdurlar. Rumlar’a gelince; sebâtkârlık, içtenlik, sadakat [vefâ], kendini beğenme, sâhip olma, mal toplama sevgisi, pintilik, gaflet, kıskanmama, düşüncede ve amelî hikmette derinleşmeyle meşhurdurlar. Türkler’e gelince; şecâat, tamahkârlık, sabır, kararında sebât, ihanet, kıskanç olmama, basit konuları önemsememe, ev işlerinde sorumluluğu kadınlarla

devretme, ihtiyaç anında boyun eğme ve güç anında büyüklemeyle meşhurdurlar. **Araplar**'a gelince; tutarsızlık, gaflet, şecâat, cömertlik, vefâ, sabır, tutarsız ve düzensiz düşünce, kabalık, öldürme ve kan akıtmayı sevmeye, süratli kavrama ve ezberle meşhurdurlar. **Kürtler**'e gelince; ihânet, fesât, akıl karışıklığı, belaya sabır gösterme, şecâat, cömertlik, vefâ, kusurlarında [ayıplarında] inatçılık, hiyânet ve kötü şeylere yönelmeyle meşhurdurlar. Köleler ve yalınayaklılar [ameleler] onlardan olur. Milletlere nisbet edilen bu ahlaklar çoğunluğa göredir. Her millette iyi ile kötü, akıllı ile cahil, cömert ile cimri, cesur ile korkak, âdil ile zâlim, iffetli ile alçak, kendini beğenmiş ile mütevâzi bulunur.”

Daha sonra Aristoteles, Câhiz ve İbn Eş'as'ın görüşlerine dayanarak hayvanların ahlâkını inceleyen İbnu'l-Ekfânî, hayvanlara yüce gönüllü (âli el-himmet), yardımsever (nasîr), hileden âciz, tamahkâr (harîs), evinin işlerinde itinalı gibi sıfatlar yükler. Müellif burada aslandan fareye, deveden köstebeğe yüz tane hayvanın ahlâkını sıralar.

[۳۲ب-۳۳] واعلم أن المراد من ذكر هذه الحيوانات وأخلاقها أن يكون عند المتوسم كالأنموذج يقيس عليها في الأخلاق حرمًا يشابهها في الخلقة بعد اعتبار أحوال المقيس عليه في أخلاقه وخلقته وتأمله. مثلا : إن الشعر الخشن والشاخص والجلد الغليظ واللحم الصلب وسرعة الحركة وعلو الصوت التي هي من توابع الحرارة إنما يوجد للحيوان النفور الشرير. وإن الشعر اللين والجلد الدقيق واللحم الرخص والصوت الدقيق التي هي من توابع البرودة إنما توجد للحيوان المتألف. /.../. مثال ذلك : وجدنا إنسانا عظيم الرأس والعنق والصدر والذراع ، يناسبها معتدل العين والجبهة والأذن ، متسع الفم... فعلمنا أنه شديد المشابهة للأسد، فقضينا عليه أن يكون شجاعا كريما وقورا حنينا رقيق الهمة جبارا مخاضعا غضوبيا بعد حلم ، صبوراً جرياً متصفاً بهذه الأخلاق التي للأسد المشاركة المزاجية بين هذا الشخص والأسد حتى اقتضت مشابهة الهيات فتتبعها الأخلاق.

“Bil ki, bu hayvanlar ile ahlâklarının zikrinden murâd, gözlem yapanlar için ahlâkta ve yaradılıştaki kendisine benzeyen şeyler üzerine, ahlâkında, hilkatinde ve düşüncesinde mukâyese edilen durumları dikkate aldıktan sonra kıyâs edebileceği bir örnek olmasıdır. Örnek olarak, harâretin tâbilerinden olan sert ve düz kıl, kalın deri, sert et, hızlı hareket ve yüksek ses, ürkek ve şerîr hayvanlarda bulunur. Soğukluğun tâbilerinden olan yumuşak kıl, ince deri, yumuşak et ve ince ses, mütecânis [uyumlu] hayvanlarda bulunur. /.../. Buna örnek; büyük baş, boyun, göğüs ve kollu, buna münâsib mutedil göz, alın ve kulaklı, yaygın ağızlı [vb.] ... bir insan gördüğümüzde onun aslana çok benzediğini bilir ve bu kişinin, aslanla arasındaki mizâcî benzerliğe binâen, cesur, cömert, vakur, merhametli, alicenap, cebbâr, boyun eğdiren, yumuşaklık-

tan sonra kızgın, sabırlı gibi huylarla nitelendiği hükmüne varırız. Öyle ki, mizâçtaki bu benzerlik heyetteki benzerliği gerektirir; bunu da ahlâk izler.”

Müellif eserini tabiâtlarındaki erdemsizlikleri gizlemeyi başaran “zekî” kimselerin ânî rahatsız edici bir durum karşısında aslî tabiâtlarına döndüklerini ya da sarhoşluk ve benzeri bir durumda “kazanılmış edebî” yok olup gittiğini vurgulayarak nihâyetlendirir: “Kullu şey’in yerce‘u ilâ aslihi”.

Eserin Değerlendirilmesi

Sözlükte “ferese” kelimesi “firâset” masdarında “bir şeyin bânını keskin bir zan-ile idrâk etmek”; “feruse” kelimesi “ferâset” masdarında “herhangi bir işte görüş ve bilgi sahibi olmak” manasına gelir. “O, bu işte fâris’tir” dendiğinde “O, bu işi hem bilen (âlim) ve hem de idrâk edendir (basîr)” kastedilir.⁹ Bir terim olarak “firâset” ise, bir kişinin dışgörünüştüne [zâhir] bakarak, içgörünüştünü [bâtın] “zan” yoluyla bilmek manasına gelir. Daha geniş anlamıyla, ilme konu olan firâset, yani ilm-i firâset, tabîî [hikemî] kaynaklı ise “bir kimsenin dışgörünüştüne bakarak ahlâkı hakkında tahminde bulunma” şeklinde anlaşılır; doğrudan konumuzla alakalı olmayan ve belli bir cehd ü gayret sayesinde ulaşılan “riyâzî” ve vehbî olan “ilâhî” firâset de, yöntemleri farklı olmakla beraber, hemen hemen aynı içeriğe sahiptir. İlm-i firâset [physiognomy, cardiognosy], tabîî cihetiyle, insanın “fizik” yapısını (baştan ayağa bütün organlarını) tarassud ederek mizâcını, huylarını, karakterini, en geniş anlamıyla ahlâkını “tahmîn” seviyesinde tayin ve tespit etmektir. Bu çerçevede, tarih boyunca, idârî ve resmî seviyede “insan teşhîsi” açısından kullanılmış; bugün bile yöntemi ile muhtevasında vukû bulan bazı ufak tefek değişikliklerle kullanılmaya devam edilmektedir.¹⁰

Felsefî ilimlerdeki bilgisi yanında, tıp sahasındaki birikimi de dikkate alınca, İbnu’l-Ekfânî’nin, eserlerinin genel özelliğine uygun olarak, bu “muhtasar ve müfid” çalışması, İslâm Medeniyeti’ndeki ilm-i firâset geleneği açısından önemlidir. Bu çerçevede, onun eseri, arkaplanı itibariyle, kendisinden önceki birikimi de ihtiva ediyor denebilir. Nitekim, Aristoteles’e nisbet edilen ve Yuhannâ b. Bitrîk tarafından Arapça’ya aktarılan *Kitâbu’s-siyâse fî tedbîri’r-riyâse* [*Sirru’l-esrâr*]¹¹; Ebû Bekir Zekeriyâ er-Râzî’nin *Kitâbu’l-mansûr*’unun ikinci makalesi; İmâm Şâfiî’ye âit kabul edilen bu sahadaki bir eser; Fahrüddîn er-Râzî’nin *Kitâbu’l-Firâse*’si¹² ile Polemon, Hipocrates ve İbn el-Arabî’nin konuyla ilgili görüşleri İbnu’l-Ekfânî’nin kanâatlerini dayandırdığı ana kaynaklardır.

İbnu’l-Ekfânî muhalled eseri *İrşâd el-kâsîd ilâ esnâ el-mekâsîd*’da ilm-i

9 *Mu‘cemu’l-vasît*, “frs” maddesi.

10 Firâset için bkz. “Firâset”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XIII, İstanbul 1996, s. 116-117.

11 Nşr. Abdurrahman Bedevî, *el-Usûlu’l-Yûnânîyye li-nazarâti’s-siyâsiyye fi’l-İslâm* içerisinde, Kahire 1954, s. 65-174.

firâset'i şu şekilde temellendirir: Fizik bilimi [ilm-i tabî'î] ? bileşik cisim [el-cismu'l-murekkeb] ? mizâc sâhibi ? nefis sâhibi [bi-zî-nefs] ? idrâk sâhibi [lehu mudrike] ? akıl sâhibi [ta'kil] ? zâhirî ahvâli bâtinî ahvâline delâlet eder = ilm-i firâset.¹³ Bu çerçevede ilm-i firâset, insânın heyeti, mizâcî ve mizâcına tâbi olan diğer hususları tayin ve tespit eden ilimdir. Hâsılı, zâhirî görünüşten bâtinî görünüş üzerine akıl yürütmektir [el-istidlâl bi'l-hulki'z-zâhir ala'l-hulki'l-bâtın]. Ancak ilm-i firâset ve onunla ilgili diğer ilimler iktisâbî (dolayısıyla kıyâsî-burhânî) değil tahmînî ve had-sîdirler.¹⁴

Osmanlı-Türk Medeniyeti'nde ilm-i firâset, aşağıda dikkat çektiğimiz noktalar muvâcehesinde göz önünde bulundurulmuş ve ihtimam gösterilmiş bir disiplindir. Taşköprülü-zâde, hikmet-i tabî'iyye'nin bir şubesi olarak tecrübeye dayalı firâset ile nefsi tezkiye ve kalbi tasfiyeye dayalı şer'î firâseti birbirinden ayırır. Bu çerçevede, insan bi't-tab' medenî olduğundan zararlı ile yararlı birbirinden ayıracak kıstaslara ihtiyaç duyacaktır. İşte beşerî seviyede, eş, dost ve köle edinmek gibi “insan teşhisi” gerektiren durumlarda, yararlı ve zararlı tespit için, ilm-i firâset yakînî bir bilgi vermese de “karîne” sağlaması bakımından önem arzeder.¹⁵ Bu çerçevede, Osmanlı döneminde Aristoteles'in sözde-eseri *Kitâb'us-siyâse fi tedbirî'r-riyâse* [*Sirru'l-esrâr*] Türkçe'ye tercüme edilmiş¹⁶; İmâm Fahrüddîn Râzî ile İbn el-Arabî'nin çalışmaları örneğinde görüldüğü üzere, daha önce bu sahada telif edilen eserler de kullanılmıştır. Bu sahada dikkati çeken önemli bir eser de Şeyh er-Rebvet diye tanınan Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhim b. Ebî Tâlib ed-Dımeşki'nin (öl. 727/1327)¹⁷, *es-Siyâse fi'ilmî'l-firâse* [ya da *Kitâbu'l-firâse li-ecli's-siyâse*] adlı çalışmasıdır.¹⁸ Bu çalışma Mustafa b. Şa'bân es-Surûrî (öl. 962) tarafından Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.¹⁹

12 Klasik kaynakların şehâdeti [İbnu'l-Ekfânî, Taşköprülü-zâde, Kâtip Çelebi] İmâm Fahrüddîn Râzî'nin eserinin kendisinden sonra ilm-i firâse sahasında başvuru eseri haline geldiğini göstermektedir. Nitekim, Şeyh er-Rebvet (öl. 727/1327), bu sahanın en önemli isimlerinden birisi olarak Fahrüddîn Râzî'yi zikreder [*Kitâbu'l-firâse li-ecli's-siyâse*, Esad Efendi nr. 2481, yaprak 2a]. Râzî'nin eseri için bkz. *Kitâbu'l-firâse*, nşr. Yûsuf Murâd, Paris 1939.

13 İbnu'l-Ekfânî, *İrşâdu'l-kâsid ilâ esnâ'l-mekâsid*, nşr. Mahmûd Fâhûrî, vdğ., Beyrut 1998, s. 62.

14 İbnu'l-Ekfânî, *a.g.e.*, s. 64.

15 Taşköprülü-zâde, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde*, Beyrut 1985, c. I, s. 309-311.

16 Örnek olarak bkz. *Keşfu'l-estâr ve sirru'l-esrâr*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 1687.

17 Müellif için bkz. Ömer Rızâ Kehhâle, *Mucemu'l-muellifîn*, c. X, s. 94-95.

18 Eser için bkz. bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kutub ve'l-funûn*, II, s. 1011; Bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nr. 1847, 57 yaprak; Bağdadlı Vehbi Bölümü, nr. 763, 62 yaprak; *Köprülü Kütüphanesi Kataloğu*, Hzr. Ramazan Şeşen vdğ., c. II, s. 312, nr. 1601/13; C. Brockelmann, II, 130, SII, s. 161.

19 Bkz. Şehîd Ali Paşa, nr. 1836, 30 yaprak; sonunda konuyu “nazım”la anlatan uzun bir şiir mevcuttur.

İlm-i firâset eserlerinin muhtevaları dikkatle incelendiğinde, bu eserlerin “ahlâk kitapları” olarak incelenebileceğini gösterir. Özellikle, İbnu'l-Ekfânî'nin aralarında kesin bir ayırım yaptığı, aslî cibilliyet'ten [yaradılıştan, fitrattan] sâdır olan “tabî'î ahlâk” ile akli riyâzet ve şer'î te'dîbden oluşan “gayr-i tabî'î ahlâk” arasındaki ilişkiler; tabî'î ahlâkın mizâc'a dayanmasından ötürü istidlâlin konusu olması, hatta giderek ilm-i tabî'î'nin bir alt-dalî hâline gelmesi; gayr-i tabî'î ahlâkın mizâc'a dayanmadığından istidlâle konu olmaması gibi düşünceler, üzerinde durulması gereken düşüncelerdir. Bu çerçevede ahlâk'ın insanın mizâcına ne kadar bağlı olduğu, “te'dîb” ve “terbiye” ile “fıtrattan” sâdır olan “zorunlu” durumun/ların ilişkilerinin neler olabileceği soruları sorulabilir. İlm-i firâset eserleri, satır aralarında, siyâset ve toplum konularında da değişik bilgileri muhtevirdir. En azından bu sahalarda genel kabul gören ve ilm-i firâset'in zeminine yerleştirilen düşüncelerin neler olduğunu gösterirler.

İlm-i firâset eserleri değişik fizyonomik özelliklere sahip insanlar ile bu özelliklere binâen bu insanların “huyları” arasında kurduğu “nedensel ilişkileri”, milletlere de teşmil eder. Bu tür bir ilişkinin şumuliyetinin milletler seviyesinde “çoğunluğa” göre inşa edildiği söylene de, neticede bu eserler, imajbilimi açısından, İslâm Medeniyeti'ni oluşturan muhtelif etnik toplulukların (tâife), ahlâk çerçevesinde nasıl resmedildiğine dair önemli bilgiler içerir. Dolayısıyla ilm-i firâset eserleri, imajbilim açısından vazgeçilmez eserler olarak görünmektedir.

İlm-i firâset kitapları, gerek “ferdî” gerek “cemâî” seviyede insan davranışları ile mizâc arasında kurduğu nedensel ilişkilerle, klasik davranış psikolojisi hakkında çalışanlar için de zengin malzemelere sahiptir. Öte yandan, bu tavır yalnızca insanlarla sınırlı olmayıp hayvanlar âlemine de teşmil edilir. Böylece, hayvanların zâhiri özellikleri ile davranış tipleri arasında, bu tavır “insanbiçimci” bir yaklaşım arzetsede de, nedensel (tabî'î) bağlantılar kurulur. Neticede, klasik dönemde hayvan davranış psikolojisi açısından da ilginç malumatlar verilir. Bu eserlerin yukarıda sıraladığımız özellikleri hâricinde içerdiği folklorik ve tarihi bilgiler ayrıca dikkat edilmesi gereken hususlardır. Son olarak İbnu'l-Ekfânî'nin bu çalışmada tanıtılan eserinin Ayasofya nüshası, muhtemelen müstensihthen kaynaklanan dil zorluklarıyla malûldür. Bu açıdan, daha sağlıklı bir çalışma için, en azından Topkapı Müzesi, Hazîne nüshası da dikkate alınmalıdır.